

А. О. Кононенко

канд. психол. наук, доцент

Одеський національний університет імені І. І. Мечникова

ПРОБЛЕМАТИКА САМОПРЕЗЕНТАЦІЇ ОСОБИСТОСТІ В ОНТОГЕНЕТИЧНОМУ КОНТЕКСТІ

У статті розглянуті основні теоретичні підходи до вивчення феномену самопрезентації особистості на різних етапах онтогенеза, виділені та проаналізовані психологічні умови та особливості формування самопрезентації в дошкільному, підлітковому та юнацькому періодах. Розкрито основний зміст найбільш адекватної методології вивчення онтогенезу самопрезентації — методології гуманітарного знання.

Ключові слова: самопрезентація, онтогенетичний підхід, генеза самопрезентації, бажаний образ, підтвердження образу Я, методологія гуманітарного знання

Для вітчизняної психології феномен самопрезентації є досить новою науковою дефініцією, але, не дивлячись на це, найбільш розвиненими та практично спрямованими є онтогенетичні аспекти самопрезентації особистості. Онтогенетичний підхід, на наш погляд, дозволяє не тільки виявити глибинне походження та природну стійкість стилів самопрезентації, але й зануритися у первинні системно-структурні компоненти цього психічного явища.

Одним із значущих новоутворень дошкільного віку є формування уявлень дитини про себе як про фізичний і соціальний суб'єкт і здатність до їхнього знаково-символічного опосередкування, яка, на думку Л. С. Виготського, служить основою взаємодії з соціальним оточенням, як в межах сім'ї, так і при ширших контактах [3]. Дитина прагне продемонструвати оточуючим свої індивідуальні особливості, включаючи в їхній спектр не тільки тілесні і психічні параметри, але і володіння предметами (іграшками, одягом), здібність до виконання певних дій [3]. У дошкільному віці процес уявлення про себе не має чітко збудованої стратегії і тактики, він більшою мірою обумовлений рівнем мовного, психічного і соціального розвитку дитини і спрямований переважно на встановлення контактів з оточуючими. Демонструючи себе оточуючим в ході спонтанних і спрямованих контактів, дитина відображає у вербальній і невербальній формах основні компоненти уявлень про те, якою вона є або якою хоче бути.

Для розуміння генези самопрезентацій та її становлення в дошкільному віці методологічно значущою для нас виступає теза М. І. Лісіної про те, що потреба у спілкуванні в дошкільному віці виступає потребою у пізнанні себе та іншого, а продукт спілкування — образом себе та іншого [5]. Якщо відкинути когнітивну інтенцію, на яку наводять терміни «пізнання» і «образ», та зробити акцент на зв'язку «себе та іншого», то можна побачи-

ти, що в концепції М. І. Лісіної «я» та «інший» виступають як нерозривні інстанції, що впливають на самопрезентації особистості.

Незалежно від джерела інформації, яка є основою формування уявлень дитини про саму себе, основним способом її передачі служать вербальна і невербальна комунікації. Низка досліджень (Л. С. Виготський [3], О. Л. Венгер [4] та ін.) дозволила виявити, що становлення Я-концепції дитини взаємозв'язане і взаємообумовлене початком активного засвоєння мови, різким зростанням лексичного запасу і широким використанням мови у всіх областях діяльності. Через мовне опосередкування предметом усвідомлення дитини стають фізичні, психічні і соціальні компоненти, відбувається їх когнітивна і емоційна оцінка.

Повідомляючи про себе в прийнятих в даній мові мовних конструкціях, дитина одночасно структурно оформляє уявлення про себе і свідомо або несвідомо самопрезентує власну особистість для оточуючих (І. С. Кон, Н. В. Серебрякова).

Однією з форм самопрезентації особистості є самоопис (самозвіт). Дитина в процесі довільної комунікації або за завданням формулює в мовній формі образ свого Я таким, як вона бачить себе саму, або таким, якою вона хотіла б представити себе оточуючим (К. Є. Панасенко [10], М. В. Яремчук [10]).

Значним етапом в процесі становлення самопрезентації особистості виступає пубертатний період. Як відмічає Д. І. Фельдштейн, ступінь оволодіння підлітком соціальним досвідом та відносинами, усвідомлення себе у суспільстві, бачення себе в інших людях, готовність до відповідальної дії в оточуючому світі своєрідно кумулюється у багатьох вікових новоутвореннях, до яких ми відносимо й процес становлення самопрезентації особистості [8]. Самопрезентація підлітка та її особливості в цьому віці виявляються в наступному.

1. У бажанні, щоб всі (вчителі, батьки) ставилися до нього, як до рівного, дорослого. Але при цьому підлітка не збентежить, що прав він вимагає більше, ніж бере на себе обов'язків. І відповідати за щось підліток зовсім не бажає (хіба що на словах) [8].

2. У прагненні до самостійності, що виражається у відкиданні контролю та допомоги. Частіше від підлітка можна чути: «Я сам все знаю!» (що співпадає з дитячою поведінковою реакцією «Я сам!»).

3. У появі власних смаків і поглядів, оцінок, лінії поведінки (найяскравіше — це поява пристрасті до музики певного типу). Треба пам'ятати, що діти дуже хочуть швидко подорослішати, і до того ж відрізнятись від батьків. І мати «свої» помилки, які батьки робили колись самі. При цьому педагогам і батькам деколи важко погодитися з тим, що часи швидко міняються. І з ними міняються діти. Що було модне в один час, вважається «ретро» в інше. Це стосується і поглядів, і поведінки, і всього іншого. Кожне покоління по-своєму виражає приналежність до свого часу. [3].

У вузькому сенсі, самопрезентація — це акт самовираження і поведінки людини, спрямований на те, щоб створити сприятливе враження або враження, відповідне чийм-небудь ідеалам. Самопрезентація в цьому випадку розглядається як уміння підлітка подати себе в новій для нього

обстановці, в нових умовах перебування, в новому оточенні. Тому в даному контексті ми розглядаємо самопрезентацію як один з важливих аспектів соціальної адаптації підлітка. Вважаємо, що разом з розвитком здатності підлітка до адаптації посилюється його прагнення до самопрезентації, самоствердження, тобто до різних стратегій «Я».

Під процесом самоствердження ми розглядаємо прагнення підлітка до високої оцінки і самооцінки своєї особистості і викликана цим прагненням поведінка.

Завдання самопрезентації вирішується підлітком часто спонтанно в незначущих ситуаціях, а в значущих ситуаціях для цього процесу характерне регулювання самопрезентації (виходячи з умінь і індивідуальних особливостей підлітка). Це можна назвати рівнями самопрезентації.

Регульована самопрезентація містить в собі:

- прогноз ситуації презентації, звірення переліку значущих ситуацій з поточною ситуацією;
- проектування власної презентативної поведінки;
- корекцію відповідно до отримуваної інформації про ситуацію.

Незалежно від характеру процесу (стихийний, регульований), самопрезентація формує у підлітка певний рівень очікувань, стиль взаємин, є засобом дії оточуючих [8]. Самопрезентація, на наш погляд, припускає проходження підлітком культурних зразків поведінки як найбільш адекватних варіантів реагування на ті або інші обставини спілкування.

Для підлітка важливе самовизначення в стилі життя [8]. Стиль має внутрішню і зовнішню складову, передбачає експериментування в різних варіантах самопрезентації, умовою якої є свобода вибору, пошук собі подібних. Питання про те, як пристосуватися до інтенсивних життєвих змін і при цьому залишитися цілісною особистістю, в тій чи іншій мірі виникає перед кожною людиною. Особливість її звучання в підлітковому віці визначається численними змінами, до яких підлітки не завжди бувають готові, але перед необхідністю ухвалення яких вони поставлені.

При самопрезентації важливе значення мають соціальні очікування, пов'язані з образом «Я» і образом «Іншого».

В той же час, достатньо часто вирішуючи задачу самопрезентації, підліток виробляє стереотипи поведінки, які впливають на стиль самопрезентації, який виступає неусвідомленим віддзеркаленням цінностей і самоствердження.

Стиль самопрезентації підлітка може включати набір індивідуальних засобів самовираження (зокрема одяг, манери, міміка, словесні кліше, манера спілкування). Необхідність самопрезентації в цей період виникає унаслідок зміни ситуації — початок спілкування, зустріч і т. п., зміна статусу.

У молодіжному середовищі є субкультурні норми самопрезентації, завдяки яким юнак ідентифікує представників своєї групи, напрями. Спосіб самопрезентації стає ритуальною поведінкою зі своєю символікою як спосіб розрізнення «своїх» і «чужих».

У структурі досвіду самопрезентації в онтогенезі можна виділити декілька компонентів:

1. Суб'єктивний — ціннісно-смысловий (образ «Я» і образ «Іншого», самоставлення, позиція, самооцінка). Данна позиція задає контекст самопрезентації і буває конструктивною і неконструктивною.

2. Змістовний — сукупність обставин, що оцінюються як значущі і незначущі.

3. Операціональний — уміння, уявлення (знання), навички, способи дій, техніка, програми поведінки і т. п.

4. Об'єктивний — життєві обставини, в яких юнак знаходиться в дитячому колективі. [8]

Таким чином, особливостями самопрезентації в підлітковому та юнацькому віці є:

- прагнення до наслідування, потреба бути частиною групи;
- прагнення заявити про себе як про самодостатню індивідуальність;
- велика увага до власної зовнішності;
- прагнення до експериментів з власним образом;
- особистісна нестійкість (необхідність відповідати психолого-фізіологічним змінам, що відбуваються в організмі, а також зміни вимог, що пред'являються дитині з боку соціуму;
- відсутність відчуття міри, меж дозволеного — юнацький максималізм.

Тому виявлення основних умов та механізмів формування самопрезентації у підлітковому та юнацькому віці надає ключ до розкриття психологічного підґрунтя становлення особистості. що зростає на цьому важливому етапі онтогенезу.

Онтогенетичні аспекти дослідження самопрезентації особистості потребують відповідної нової методології, особливого теоретичного підґрунтя (переважно через феномен ставлення однієї людини до іншої). В цьому контексті виділяються:

1) пізнавальні відношення — інший як предмет пізнання. Найбільш яскраво цей напрямок представлений в роботах О. О. Бодальова [2]. В цьому контексті інша людина виступає як предмет сприйняття, розуміння або пізнання. У численних дослідженнях виявилось, як, орієнтуючись на зовнішньо сприйняті характеристики, досліджувані складають уявлення про внутрішні характеристики іншої людини — її особистісні якості (сміливість, акуратність, жадібність тощо), соціальний статус, емоційні складові.

На основі інтеграції зовнішніх характеристик і складається образ іншого, який містить сукупність властивостей та якостей. Сприйняття та засвоєння цих властивостей і якостей складає основу міжособистісної самопрезентації.

2) Атракції — інший як предмет симпатії [2]. Головним завданням цього напрямку є вивчення детермінації емоційних відношень між двома людьми на різних етапах цих відношень. Позитивне ставлення однієї людини до іншої розглядається залежно від властивостей об'єкта симпатії, залежно від властивостей суб'єкта симпатії, залежно від співвідношення цих властивостей та етапу розвитку відношень тощо. При цьому під властивостями об'єкта чи суб'єкта симпатії маються на увазі або ви-

ключно зовнішні характеристики (привабливість, товариськість та ін.) або соціально-рольові (статус, професія, освіта, компетентність).

3) Практичні відношення — інший як предмет дії. Цей напрямок переважно пов'язаний із психотерапевтичною практикою. Г. О. Ковальов виділяє три моделі впливу однієї людини на іншу: 1) об'єктна (або імперативна); 2) суб'єктна (маніпулятивна); 3) суб'єкт-суб'єктна (діалогічна або та, що розвивається) [цит. за 2]. Сам вчений віддає перевагу останній моделі, оскільки вона у більшій мірі відповідає полісуб'єктній природі людської психіки. Однак, термін «дія» передбачає цілеспрямований та зовнішній вплив на людину з боку іншого, протиставленого їй суб'єкта. Термін «психологічна дія» передбачає цілеспрямовану дію однієї людини на іншу, коли один із учасників виступає суб'єктом дії, а інший — її об'єктом.

Отже, у всіх перелічених напрямках дослідження можливих аспектів самопрезентації інша людина є для суб'єкта об'єктом — пізнання, дії, емоційного впливу. У всіх випадках інше Я протистоїть суб'єкту як зовнішній предмет, який не співпадає і є окремим, до якого можна відчувати симпатію або антипатію, на який можна діяти. І хоча автори більшості досліджень підкреслюють, що мають справу з суб'єкт-суб'єктними відношеннями. Що специфікою відських відношень взагалі є їхня суб'єкт-суб'єктність, ця специфіка відноситься лише до окремих характеристик об'єкта відношення. Інша людина, на відміну від речі, володіє особливими властивостями і якостями: волею, знаннями, має свої бажання та мотиви, може проявляти ініціативу. При цьому всі ці властивості можуть бути пізнані, можуть приваблювати або відштовхувати та повинні враховуватися під час впливу та взаємодії. Отже, суб'єктність іншої людини зводиться до сукупності певних, виключно людських властивостей. Але носій цих властивостей протистоїть суб'єкту відношень, та, відповідно, є для нього об'єктом (О. О. Смірнова)..

Але, якщо розуміти людські відношення як взаємне зовнішнє сприйняття, зустріч двох свідомостей стає неможливою. Інший у цій логіці може виступати лише як протиставлений суб'єкту живий та сприймаючий його об'єкт, тобто, як «він», але не як «ти» — рівновеликий мені член живого спілкування.

Проблема полягає в тому, що чужа свідомість не може бути надана людині безпосередньо, як сві інші явища досвіду, «надані» лише чуттєво наочні елементи чужого тіла — голос, жести, обличчя — але не свідомість. Всі спроби пояснити чужу свідомість як непряме, опосередковане знання є помилковими, що, у свою чергу, утруднює дослідження проблеми самопрезентації особистості. Тому воно потребує нової, додаткової методології (**методології гуманітарного знання**), яка спочатку існувала у філософських текстах (М. М. Бахтін [1], С. Л. Рубінштейн [7] та ін.).

Основні положення методології гуманітарного знання полягають в наступному.

1. Усі люди — не зовнішнє середовище, предметно сприймане людиною, не обставини її життя, а головний зміст її особистості. Самосвідомість людини можлива лише через її відношення з іншими людьми. У вітчизняній

психології цю думку найбільш ємно виразив С. Л. Рубінштейн [7]. Ідея про «відзеркалену суб'єктність» або «ідеальну представленість іншого» була ефективно розроблена в працях В. А. Петровського [6].

Тобто, наведені тези показують існування іншого як необхідної онтологічної підстави свідомості і самосвідомості людини, коли цей інший все існує у цій свідомості до реальної (зовнішньої) зустрічі з ним. При зовнішній зустрічі здійснюється перенос вже існуючого, внутрішнього іншого на конкретну людину, яка зустрічається. Причому цей внутрішній інший позбавлений конкретності і є узагальненим представником роду [4? 18]

2. Відношення людей засновані на двох внутрішньо протирічних джерелах «я-ти» та «я-він (воно)».

Щодо типу «я-він (воно)» інший виступає для людини протиставленою, емпіричною істотою, визначеною через сукупність ознак та якостей. Ці якості можуть бути пізнані, оцінені, тобто викливати симпатію, антипатію, ненависть та ін., та використані у власних інтересах. Щодо «я-ти» інший принципово не зводиться до будь-яких кінцевих, певних характеристик, він причетний до суб'єкта; може бути лише суб'єктом спілкування.

Цей дуалістичний підхід до іншого М. М. Бахтін описує у дефініціях «матеріалізація» та «персоніфікація» [1]. Він підкреслював, що людська думка та відповідальні вчинки здійснюються між двома полюсами: відношення до речі та ставлення до особистості (матеріалізація та персоніфікація). Відповідну біполярність підкреслював ще С. Л. Франк, говорячи, що ця дуалістичність витікає з самої природи людини, яка, з одного боку є емпіричною істотою, яка живе у матеріальному світі, а з другого боку, є істотою духовною [9].

Основна проблема і драматизм людських відносин складається саме з цієї подвійності статусу людини серед інших людей, в якому вона поєднана з іншими та зсередини залучена до них, та водночас пізнає і діє з ними як з зовнішніми об'єктами, в яких вона орієнтується та які можуть бути засобом здійснення основних цілей або перешкодою до цього.

Основна складність для сучасної психологічної науки полягає, на наш погляд, у чіткій структуризації дефініцій «я» і «ти», зведення їх до кінцевих, чітких, семантично наповнених характеристик. Вважаємо, що завдяки дослідженню самопрезентації особистості ці методологічні та емпіричні прогалини будуть заповнені.

Література

1. Бахтин М. М. Эстетика словесного творчества /М. М. Бахтин. — М.: Наука, 1980. — 124с.
2. Бодалев А. А. Личность и общение: Избранные психологические труды /А. А. Бодалев. — М.: Наука, 2005. — 279с.
3. Выготский Л. С. Психология личности /Л. С. Выготский Л. С. — М.:Наука, 2002. — 325с.
4. Венгер А. Л. Переход от дошкольного к младшему школьному возрасту /А. Л. Венгер// Особенности психического развития детей 6–7-летнего возраста. — М.: Педагогика, 1987. — 345с.
5. Лисина М. И. Проблемы онтогенеза общения /М. И. Лисина. — М.: Педагогика, 1986. — 127с.

6. Петровский В. А. Психология неадаптивной активности /В. А. Петровский. — М.: Наука, 1992—435с..
7. Рубинштейн С. Л. Проблемы общей психологии. В 2-х т / С. Л. Рубинштейн. — М.: Наука, 1989. — 487с. — (Першотвір).
8. Фельдштейн Д. И. Психология развивающейся личности: Избранные психол. труды / Д. И. Фельдштейн. — М.,1996. — 512 с. — (Першотвір).
9. Франк С. Л. Духовные основы общества /С. Л. Франк. — М.: Наука, 1992. — 254с.
10. Яремчук М. В. Особенности вербальной самопрезентации дошкольников с нарушением речевого развития /М. В. Яремчук, К. Е. Панасенко //Психологическая наука и образование. — 2006. — № 4. — С.34–45.

А. А. Кононенко

канд. психол. наук, доцент

Одесский национальный университет имени И. И. Мечникова

ПРОБЛЕМАТИКА САМОПРЕЗЕНТАЦИИ ЛИЧНОСТИ В ОНТОГЕНЕТИЧЕСКОМ КОНТЕКСТЕ

Резюме

В статье рассмотрены основные теоретические подходы к изучению феномена самопрезентации личности на разных этапах онтогенеза, выделены и проанализированы психологические условия и особенности формирования самопрезентации в дошкольном, подростковом и юношеском периодах. Раскрыто основное содержание наиболее адекватной методологии изучения онтогенеза самопрезентации — методологии гуманитарного знания.

Ключевые слова: самопрезентация, онтогенетический подход, генезис самопрезентации, желаемый образ, подтверждение образа Я, методология гуманитарного знания

A. Kononenko

candidate of psychological science, assistant of professor

PROBLEM OF SELF-PRESENTATION PERSONALITY IS IN ONTOGENETIC CONTEXT

Summary

In the articles the basic theoretical going is considered near the study of the phenomenon of self-presentation personality on the different stages of ontogenesis, selected and analysed psychological terms and features of forming of self-presentation in preschool, juvenile and youth periods. Basic maintenance of the most adequate methodology of study of ontogenesis of self-presentation — methodologies of humanitarian knowledge is exposed.

Key words: self-presentation, ontogenetic approach, genesis of self-presentation, desired appearance, confirmation of appearance I, methodology of humanitarian knowledge